

A TOVÁBBTANULÁS TERÜLETI ELTÉRÉSEI

A Z ORSZÁGOS KÖZOKTATÁSI INTÉZETBEN egy, a *Közoktatásfejlesztési Modernizációs Kézirat* által támogatott és 1997-ben elvégzett kutatás során három kistérségben hetedik osztályos általános iskolás tanulók továbbtanulási elképzeléseit igyekeztük feltárni. Az adatok három különböző településen történő felvétele lehetővé tette, hogy a továbbtanulási szándékok esetében a földrajzi különbségek hatását elemezzük, és arra a kérdésre is választ kapjunk, hogy befolyásolja-e, és ha igen, milyen mértékben a lakóhely a tanulók és a szülők iskolázási stratégiáit. Az általunk választott három város mindegyike megyeszékhely, nagyságukban némileg eltérnek egymástól, de mindegyik 50 és 100 ezer lakos közé esik. Földrajzi helyzetüket illetően az ország három különböző pontján helyezkednek el: Szombathely a Nyugat-Dunántúlon, az osztrák határ mentén fekszik, Békéscsaba az ország keleti részén, a román határ mentén, Kecskemét pedig a kettő között.

A három város nemcsak földrajzi helyzetében különbözik, de három eltérő társadalomfejlődési utat is képvisel. *Kecskemét* klasszikus mezőváros, amely a tanyai gazdálkodásra szervesen épülő kertkultúra központjaként hozott létre sajátos szőlő- és gyümölcsstermelő gazdaságot és öntudatos parasztpolgári társadalmat. Ez a gazdasági és társadalmi szerveződés a mezőgazdaság szocialista átszervezésével felbomlott, ami a tanyás körzet elszegényedését és a várostól való leszakadását is eredményezte. Az 1950-es években lett a város megyeszékhelyé, s az 1960-as évekre tövődik a jelentősebb mértékű ipartelepítés, amely átalakította a város hagyományos társadalomszerkezetét. Az 1970-es évek közepétől-végétől azonban ismét gyors fejlődésnek indult: elsősorban az oktatási és a kulturális beruházásoknak köszönhetően ma egy szélesebb értelmiségi rétegek számára is vonzó központtá vált.

Szombathely egyike azon kevés városoknak, ahol a modernizáció nem hozott létre kettős társadalomszerkezetet. A helyi társadalom alakulását inkább lassú, szerves fejlődés jellemzi. Szombathely mindig is inkább kereskedelmi, illetve kulturális központ volt, soha nem voltak komoly gyárai, s a városi kisiparosság is polgári vonásokkal bírt. Erős hagyományokkal rendelkező polgári ethosz jellemezte a várost már a múlt század végén, a lakosságnövekedés felgyorsulásakor. A város 1945 előtti gazdaságában a modernizált, intenzív gazdálkodást folytató nagybirtok súlya volt jelentős. A szocialista modernizáció később sem zavarta meg a szerves, lassú társadalomfejlődést, mivel a nehézipar, s ezzel a bérmunkástömegek beáramlása is elkerülte a várost. Sajátos módon a vasfüggöny árnyékában lévő térség több évtizedes perifériára kerülése hosszú távon voltaképpen előnyére vált fejlődésének. Az 1970-es évek közepétől figyelhető meg szuburbanizációs folyamat, azaz a városi lakosság környékbeli falvakba történő kiáramlása, amelynek következtében a város környéki lakosság és a csatolt falvak lakossága összetételében nem tér el jelentősen a város társadalmától.

Békéscsaba egy harmadik utat képvisel a múlt század végén indult fejlődésnek, és ez a századelőn kapott nagyobb lendületet, az 1920-as, '30-as években. A város mai

arculatát meghatározó fejlődés már az 1950-es években, a szocialista időszakban következett be, s legnagyobb íve a '60-as, '70-es esztendőkre tehető. Békéscsaba 1951-ben lett megyeszékhely, Gyulától hódította el ezt a rangot. Az ipar szerepe a város társadalomszerkezetében is leképeződik, a lakosságon belül kiugróan magas az iparban, építőiparban foglalkoztatottak aránya, és alacsony a mezőgazdasági és nem termelő ágazatok részesedése. Ezekben Gyula, a volt megyeszékhely megelőzte Békéscsabát, jelezve, hogy a régi megyeszékhelynek a megyén belül fontos szolgáltató, kulturális feladatai maradtak.

A mai életlehetőségeket a három városban a közelmúlt változásai is jelentős mértékben meghatározták. Az 1990-es évek gazdasági fejleményei a nyugati ország-részben fekvő Szombathelynek kedveztek, Békéscsabát pedig inkább hátrányosan érintették. A városok mai és jövőbeni perspektíváit vélhetően érzékenyen jelzi a lakosság szám és a munkanélküliség alakulása: ez Kecskeméten dinamikusan nő, Szombathelyen nem változott lényegesen, Békéscsabán pedig csökkenésnek indult. Jelen tanulmányban három kérdésre keresünk választ:

- van-e lényeges különbség a kérdezett tanulók esetében a három kistérségi között a családi háttér jellemzőiben;
- van-e lényeges különbség a három város és a három kistérségi között a továbbtanulási aspirációk, a középfokú iskolaválasztás tekintetében;
- a megragadható különbségek milyen tényezőkkel függnek össze, vagyis milyen tényezők befolyásolják a továbbtanulási döntéseket.

Családi háttér

A mintánkba került szülőcsoportok a három térségben erősen különböznek egymástól mind a szülők iskolázottságát, mind foglalkozását tekintve. A három város közül Szombathely mutatja a legkiegyensúlyozottabb iskolázottsági szerkezetet, s ahol a középfokú végzettséggel rendelkezők – s ezen belül az érettségizettek – magas aránya mellett nem találunk számottevő arányban sem alacsony sem magas iskolai végzettséggel rendelkezőket, s a város környéke is hasonló szerkezetet mutat. Békéscsabán a hagyományos szakmunkás végzettségük dominálnak, magas iskolai végzettség csak 20 % körüli arányban jellemző, ami a város hagyományos ipari túlsúlyú gazdaságszerkezetéből következik. A város környékén a szakmunkás réteg jelenléte még hangsúlyosabb. Kecskemétnél és környékén sajátossága, hogy viszonylag alacsony a középfokú végzettséggel rendelkezők, de magas a felsőfokú iskolai végzettségük aránya. A magas iskolai végzettségük arányát (30,7 %) ellenpontozza a tanyasias település szerkezetű városkörnyéken élő szülők között az alacsony iskolázottságuk magas aránya (itt a szülők 30,4 %-a csak nyolc általános-sal, vagy még annál is alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik).

Az apák iskolai végzettsége térségenként

	Békéscsaba		Békéscsaba környéke		Kecskemét		Kecskemét környéke		Szombathely		Szombathely környéke	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
8 általános alatt	4	1,1	4	1,4	2	0,4	5	2,8	2	0,4	2	1,4
8 általános	39	10,9	36	12,8	49	8,7	50	27,6	32	7,2	25	17,0
Szaktanácsképző	124	34,6	144	51,1	180	32,0	92	50,8	145	32,4	78	53,1
Szakközépiskola	89	24,9	47	16,7	113	20,1	16	8,8	129	28,9	28	19,0
Gimnázium	28	7,8	27	9,6	45	8,0	8	4,4	27	6,0	5	3,4
Főiskola	43	12,0	14	5,0	84	14,9	8	4,4	57	12,8	7	4,8
Egyetem	31	16,4	10	3,5	89	15,8	2	1,1	55	12,3	2	1,4

Hasonló különbségek figyelhetők meg az egyes városok között a *foglalkozás szerkezetét* elemezve is. Szombathelyen az apák között a szakmunkások mellett a középfokú végzettséggel rendelkező egyéb szellemi dolgozók és az értelmiségiek vannak nagy számban, a város környékén a legnagyobb súlyt a kisiparosok képviselik, s magas az alkalmazottak aránya mind a városban, mind a város környékén. Kecskeméten az értelmiségi réteg aránya az apák között kiemelkedő (27,6%), itt is számottevő a vállalkozók aránya (20,8%), a város környékén pedig a segéd- és betanított munkások, valamint a munkanélküliek számaránya magas (13,6%). Békéscsabán és környékén egyaránt a szakmunkások vannak többségben, a városban sokan vállalkoznak, a környékén viszont számottevő a munkanélküliek aránya (13,7%).

Alkalmunk nyílt arra is, hogy a három kistérségben a családszerkezetet elemezzük a szülők együttélése és a gyereklétszám szempontjából. A tanulók 75,9%-a teljes családban nevelkedik, 14,4%-ukat édesanyja egyedül neveli, 5,7%-ukat pedig édesanyja és nevelőapja. A legstabilabb családi háttérrel a szombathelyi gyerekek rendelkeznek: a városban 80%-ukat, a város környékén 87,2%-ukat szülei együtt nevelik. A békéscsabaiak és a kecskemétiak ennél jóval kevésbé biztos háttérből indulnak, Békéscsabán 75%-uk, Kecskeméten 71%-uk él vér szerinti szüleivel.

A testvérek számát tekintve a leggyakoribb az egy testvér (52,1%). Két testvére a tanulók 22,8%-nak, három 8,4%-ának volt. Négy vagy annál is több testvér a gyerekek mintegy hat százaléka esetében fordult elő. A gyerekszám jellemzően a város környéki településeken élő családok körében magasabb. A három város és környéke között is van azonban különbség: a Szombathelyen és környékén élő családokra számottevő mértékben jellemző a testvér hiánya, azaz az egyetlen gyerek.

Összességében úgy tűnik, hogy vizsgálatunk adatai a három városban három különböző karakterű szülői társadalmat írnak le. Szombathelyen és környékén kiegyensúlyozott, erősen (kis)polgárius jellegű, amelyben viszonylag nagy a foglalkoztatottsági biztonság, azaz alacsony a munkanélküliség, magas a tertiér szektorban dolgozók aránya, s ezen belül azoké, akik alkalmazottként dolgoznak. Kecskeméten és környékén ezzel szemben a szülők iskolázottsági és foglalkozási szerkezete jóval kevésbé kiegyensúlyozott: míg a városban magas a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, addig a város környékén élők között az alacsony iskolai végzettségűeké a magas. Békéscsaba és környéke ismét kiegyensúlyozottabb társadalomszerkezetű, de ellenkező értelemben, mint Szombathely: itt mind a városban, mind a környékén számosan tartoznak a hagyományos szakmunkásréteghez, sok köztük a vállalkozó és sokan munkanélküliek. A család szerkezetének és a gyerekek számának elemzéséből jellegzetes különbségeket lehet feltárni. A szombathelyi gyerekek

nemcsak a szülők társadalmi háttérét tekintve vannak előnyösebb helyzetben, hanem a család egységét és az alacsony testvérszámot illetően is.

Továbbtanulási irányok

A területi különbségeket a várható továbbtanulás, a vágyott és a reális tervek figyelembe vételével közelítettük meg. A térségek összehasonlítását nehezíti, hogy a vizsgált városokban a középfokú iskolaszervezet is eltérő¹. A városok közül Kecskeméten igyekeznek a legtöbb szülő gimnáziumba juttatni gyermekét, és az e város környékén élő szülők körében a legmagasabb a szakmunkásképző iskolákat megcélzó szülők aránya is. Békéscsabán a szakmai képzést biztosító intézményekbe törekednek inkább a szülők, hasonló a tanulók törekvése is, s ezen belül viszonylag nagy arányban szerepel a szakmunkásképző. Szembeszökő, hogy Szombathelyen és környékén sem annyira gimnáziumba, mint inkább szakközépiskolába igyekeznek irányítani a gyerekeket, különösen a város környéki szülők. A városok-városkörnyékek adatainak szétválasztása révén az is kitűnik, hogy elsősorban a városi szülők irányítják gimnáziumba gyerekeiket, a városkörnyéki szülők pedig a szakközépiskolát érzik reálisabbnak. A helyi intézményhálózat adottságainak hatását némiképpen kiszűrni képes kérdésre (hova jelentkezne, ha mindenképpen felvennék) adott válaszok nem mutatnak a fentiekől lényegesen eltérő tendenciákat. Sem a békéscsabai, sem a szombathelyi szülők nem adták ez esetben sem számottevően nagyobb arányban gimnáziumba a gyermekeiket.

Hol fog a gyerek várhatóan továbbtanulni (a szülők szerint)

	Békéscsaba		Békéscsaba környéke		Kecskemét		Kecskemét környéke		Szombathely		Szombathely és környéke	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Gimnázium	127	38,6	75	27,0	246	44,7	23	13,2	175	37,9	16	11,3
Szakközépiskola	161	48,9	154	55,4	243	44,2	100	57,5	243	52,6	99	70,2
Szakmunkásképző	41	12,5	49	17,6	53	9,6	48	27,6	44	9,5	26	18,4
Egyéb	-	-	-	-	8	1,5	3	1,7	-	-	-	-

A területi bontású adatokból az is kitűnik, hogy a szülők és a tanulók közötti véleménykülönbség az egyes térségekben nem azonos mértékű. Miközben kiemelkedő a kecskeméti szülők gimnázium pártolása, s a szombathelyiek szakközépiskola iránti vonzalma, szembeszökő az is, hogy a tanulók véleménye nem követi szüleit: éppen a szombathelyi tanulók mennének leginkább, s a kecskeméti a legkevésbé gimnáziumba. A továbbtanulás várható iránya azonban a szülők elképzeléseire esik közelebb.

¹ A szerkezet városenkénti különbségei szembeszökőek: Kecskeméten a gimnáziumi férőhelyek száma jóval bővebb, mint a másik két városban, ahol szakközépiskolába jár a középfokon tanulók közel fele.

Hol fog a gyerek várhatóan továbbtanulni (tanulók és szülők, %)

	Ha mindenképpen felvennék						Várhatóan					
	Békéscsaba		Kecskemét		Szombathely		Békéscsaba		Kecskemét		Szombathely	
	T	Sz	T	Sz	T	Sz	T	Sz	T	Sz	T	Sz
Gimnázium	35,2	33,3	33,2	37,2	39,7	31,7	32,4	32,3	27,0	36,0	32,8	31,1
Szakközépiskola	47,1	51,9	48,2	47,4	45,8	56,7	45,3	44,3	47,5	41,8	48,9	51,3
Szakmunkásképző	16,6	14,8	17,9	14,0	13,9	11,6	21,5	23,2	25,0	21,2	18,1	17,7
Egyéb	1,1	-	0,7	1,4	0,6	-	0,8	0,2	0,4	0,8	0,1	-

A továbbtanulási döntéseket befolyásoló tényezők

A foglalkozásválasztás szempontjai sem a gyerekek és szülei véleményét, sem az egyes térségekben lakók véleményét tekintve nem különböznek. A foglalkozás megválasztásánál a legfontosabb szempont az, hogy ne kerüljön az utcára a gyerek, s hogy maradjon ideje a családra, valamint sok új dolgot tanulhasson. A pénzkereset csak a negyedik helyen áll. Ebben a szombathelyiek kissé megelőzik a minta átlagát.

Mennyire fontosak az alábbiak a pályaválasztás során

	Békéscsaba		Kecskemét		Szombathely		Átlag	
	T	Sz	T	Sz	T	Sz	T	Sz
Sok pénzt keressen	4,08	4,14	4,15	4,08	4,20	4,18	4,14	-
Érdekes legyen a munkája	4,10	4,30	4,18	4,36	4,09	4,41	4,13	4,35
Maga ura legyen	3,89	4,08	3,95	4,07	3,82	4,01	3,89	4,06
Maradjon ideje a családra	4,62	4,54	4,68	4,51	4,67	4,52	4,66	4,52
Keresetéből mindent meg tudjon venni	4,00	4,35	4,13	4,31	4,14	4,34	4,09	4,32
Hamar vezető beosztásba kerüljön	3,13	2,69	3,22	2,81	3,21	2,83	3,19	2,78
Ne kerüljön az utcára	4,83	4,85	4,84	4,87	4,82	4,88	4,83	4,86
Sok új dolgot tanuljon	4,12	4,34	4,20	4,39	4,21	4,39	4,18	4,36
Rokonszerves munkatársai legyenek	3,80	4,16	3,96	4,22	3,87	4,18	3,88	4,19
Sok emberrel kerüljön kapcsolatba	3,75	3,65	3,88	3,66	3,81	3,67	3,82	3,65

A konkrétabb *pályaelképzeléseket* tekintve már nagyobb különbségek rajzolódnak ki. A szombathelyi szülők számára egyértelműen az értelmiségi pálya a legfontosabb, de a szombathelyi tanulók ezt jóval kevésbé tartják vonzóknak (13,2 % a különbség). A kecskeméti szülők az értelmiségi pálya mellett a kisiparosi pályát szorgalmazzák. A tanulóknak az értelmiségi pályához itt is kevésbé van kedvük, s a kisiparosság mellett az egyéb középfokú pályák – középfokú szellemi és szakmunkás – jelentenek számukra vonzerőt. A békéscsabai szülők viszonylag nagy arányban szeretnék szakmunkásnak tudni gyermekeiket. A tanulók ezzel szemben éppen az értelmiségi pályát preferálnák, s emellett a kisiparos foglalkozást.

Milyen foglalkozást szeretne magának/gyermekének? (%)

	Tanulók			Szülők		
	Békéscsabai térség	Kecskeméti térség	Szombathelyi térség	Békéscsabai térség	Kecskeméti térség	Szombathelyi térség
Mezőgazdasági fizikai	3,1	2,3	2,9	2,7	1,6	1,8
Segéd- és betanított munkás	0,1	0,1	0,5	0,2	0,1	-
Kisiparos	25,7	21,3	27,9	12,3	23,7	15,0
Egyéb szakmunkás	11,7	15,9	13,7	17,2	3,8	8,8
Termelésirányító	0,3	0,9	-	0,2	-	-
Középfokú szellemi	10,4	16,3	15,2	12,3	11,9	11,1
Értelmiségi	45,8	36,4	36,7	40,9	44,8	49,9
Vezető	0,4	0,6	0,5	0,4	0,4	0,4
Egyéb	2,5	6,5	3,0	14,0	13,5	12,1

A munkanélküliség elkerülésére irányuló törekvés szerint is találtunk különbséget a térségek között. Általánosságban úgy tűnik, hogy a legnagyobb biztonságot adó iskolatípus mind a gyerekek, mind szülei véleménye szerint a szakközépiskola, s nézetük szerint legkevésbé a gimnázium jelent védettséget a munkanélküliséggel szemben. Ez az álláspont a szombathelyi szülők esetében jelenik meg a legmarkánsabban. A munkanélküliség elkerülésének esélyét a tanulók és szülei véleménye szerint is növeli a nyelv- és a számítógép-használati ismeret. A nyelvtudást ugyan csak a szombathelyi tanulók értékelték a legtovábbra, 59 %-uk mondta, hogy aki nem tud nyelvet, annak nem lesz munkája.

Miután a tanulmányi eredmények is befolyással vannak a továbbtanulási szándékokra, összehasonlítottuk az egyes térségek tanulóinak év végi átlageredményeit. A legjobb tanulmányi átlaga a kecskeméti városi iskoláknak volt (4,30), ezt a békéscsabai és a szombathelyi városi iskolák követték (3,99 és 3,98). A városkörnyéki iskolák gyengébb év végi átlagosztályzatokat tudnak felmutatni: Szombathely környéke 3,98, Békéscsaba környéke 3,75, Kecskemét környéke: 3,62. Gimnáziumba elsősorban a jó és a jeles tanulók törekednek (4,36), szakközépiskolába a közepes és jó, szakmunkásképzőbe pedig a közepes és elégséges rendű tanulók. Egyértelmű különbség a térségek között a gimnáziumot preferálók esetében van: itt a békéscsabaiak szerényebb eredményekkel is a gimnáziumot tartják vonzóbbnak, mint a szombathelyiek.

A ma 14 éveseknek hol érdemes a leginkább továbbtanulniuk? (tanulmányi eredmények átlagai)

	Gimnáziumban	Szakközépiskolában	Szakmunkásképzőben
Békéscsabai térség	42,6	38,0	29,5
Kecskeméti térség	43,0	30,6	31,6
Szombathelyi térség	44,9	37,0	31,1
Átlag	43,6	38,6	30,8

A középiskola elvégzése után a tanulók körülbelül fele továbbtanulni szeretne, 30 % körül dolgozni, s 17 %-uk nem tudta még, mit fog csinálni. A továbbtanulást tervezők a legnagyobb arányban a békéscsabai térségben vannak, a dolgozni készülők a szombathelyiben. Ebben a vonatkozásban jelentős a nemek közötti eltérés is: a

fiúknak csak 48,5 %-a, a lányoknak viszont 57,2 %-a szeretne továbbtanulni. A tanulói és a szülői vélemények általában közel estek egymáshoz – két kivétellel: a békéscsabai szülők nagyobb arányban nem tudták megmondani, mit terveznek a középiskola után, s alighanem ennek a következménye, hogy nagy a különbség a tanulói és a szülői továbbtanulási tervek között.

Mi tervez a középiskola után (tanulók, szülők, %)

	Békéscsaba		Kecskemét		Szombathely		Átlag	
	T	Sz	T	Sz	T	Sz	T	Sz
Továbbtanulok	56,9	44,8	54,5	52,6	46,3	45,3	52,9	47,9
Dolgozni fogok	26,4	27,6	30,8	27,5	33,2	32,2	30,0	28,9
Otthon maradok	0,1	0,5	0,3	0,1	0,6	0,7	0,3	0,4
Nem tudom	16,6	27,1	14,5	19,8	20,0	21,9	16,8	22,8

A tanulók felnőtt életük során átlagban 2,22 foglalkozással és 3,29 munkahellyel számolnak – s jellemzően szerényebben ítélik meg ezek számát, mint a szülei. A legtöbb foglalkozásváltásra a békéscsabai tanulók, illetve szülei számítanak, a legkevesebbre pedig a kecskemétiéik.

Összegzés helyett

Az itt kirajzolódó tendenciák – ha nem tudják is feltárni teljes mélységében a jelenséget – figyelmeztetnek arra, hogy a települések fejlettsége, illetve fejlődése és a továbbtanulási igények alakulása nem úgy függnek össze egymással, hogy a településfejlődés automatikusan a továbbtanulási igények növekedését hozza magával. A helyzet ennél bonyolultabb. Előfordul, hogy a városi fejlődéssel járó polgárosodási folyamat révén megnyíló új pályák és érvényesülési lehetőségek éppenséggel ellene hatnak a továbbtanulási szándékok és az értelmiségivé válás vágyának. Vagyis úgy tűnik, hogy a továbbtanulási szándékok legalább annyira összefüggnek adott települési körzet elmaradottságával (a munkahelyek hiányával, illetve a munkanélküliség elkerülésének szándékával), mint a polgári fejlődés előrehaladtával.

IMRE ANNA

IRODALOM

FORRAY R. KATALIN: *Békéscsaba iskolahálózata*. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1991.
 KÁRPÁTI ZOLTÁN: *A polgárosodás esélyei egy középvárosban: Szombathely*. In: Torkos Veronika – Kárpáti Zoltán – Vágvolgyi András: *Középvárosok a mérlegen*. MTA Politikatudományi Tudományok Intézete, Budapest, 1992.
 TORKOS VERONIKA: *Mezővárosi fejlődés, polgárosodás Kecskeméten*. In: Torkos Veronika – Kárpáti

Zoltán – Vágvolgyi András: *Középvárosok a mérlegen*. MTA Politikatudományi Tudományok Intézete, Budapest, 1992.
 VÁGVÖLGYI ANDRÁS: *Középvárosaink társadalmi-urbanisztikai jellemzői és a polgárosodás eltérő útjai Kecskemét és Szombathely példáján*. In: Torkos Veronika – Kárpáti Zoltán – Vágvolgyi András: *Középvárosok a mérlegen*. MTA Politikatudományi Tudományok Intézete, Budapest, 1992.